

УДК 316.334.23.

А. М. Ноур, канд. пед. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОБІЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЗА МАТЕРІАЛЬНИМ СТАНОВИЩЕМ ІЗ СТАВЛЕННЯМ ТА ГОТОВНІСТЮ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹

Визначено специфіку потоків мобільності працюючого населення за матеріальним становищем, залежно від соціально-трудового статусу. Проаналізовано підприємницький потенціал українського суспільства, рівень готовності економічно активного населення до підприємництва в залежності від рівня добробуту та матеріального становища родини. Визначено особливості взаємодії мобільності населення за матеріальним становищем із ставленням та готовністю до підприємницької діяльності.

Ключові слова: мобільність за матеріальним становищем, ставлення і готовність до підприємництва, взаємодія.

Постановка проблеми. Говорячи про стратегії модернізації країн на пострадянському просторі, більшість аналітиків та експертів зазначають, що основними цілями соціально-економічного розвитку суспільств є забезпечення гідної праці та високої якості життя, створення сучасних демократичних інститутів та розвиток громадянського суспільства. Досягнення визначених цілей має відбуватися через розширення індивідуальної ініціативи та конкуренції; оптимальну взаємодію бізнесу, держави та суспільства; підвищення якості інститутів підприємництва; забезпечення високої якості людського капіталу; створення інноваційної економіки [1, с. 5]. Саме інституційні умови та соціально-психологічні процеси (індивідуальний ступень внутрішнього сприйняття і розуміння трансформаційних змін) значно впливають на успішність соціально-економічної адаптації до нового економічного середовища, що формується в перехідних суспільствах. Серед ментальних чинників адаптації важливу роль відіграють соціокультурні детермінанти ставлення до праці, до підприємницької діяльності тощо.

¹ Підготовлено в межах планової відомчої НДР Державної установи "Інститут економіки та прогнозування НАНУ" "Вплив економічних перетворень на процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві" (тема № III. 16. 11; № державної реєстрації 0110U004381).

Для України проблема розвитку підприємництва та підприємницької активності залишається однією з найактуальніших як в економічному, так і в соціальному вимірах. На процеси реальної підприємницької активності населення суттєво впливають, з одного боку, інституційне середовище, механізми державної регуляторної політики в економічній сфері, а з іншого – стан економічної культури, освіти, масової свідомості, що знаходить відображення в громадській думці населення. Виходячи із зазначеного, сучасні інституціональні проблеми розвитку підприємництва в Україні впливають на ставлення населення до підприємницької діяльності, що підтверджується результатами досліджень як економістів, так і соціологів [2–9].

Створення конкурентоспроможного ринку праці має бути одним з основних результатів трансформації українського суспільства. Судити про успішність цього процесу значною мірою можна за характеристиками зайнятості населення. Звичайно, під час трансформації вони змінюються особливо сильно, адже становлення конкурентоспроможного ринку праці базується, окрім іншого, на активній діяльності дрібних і середніх підприємств, чого, практично, не було раніше. Тому успішний перехід від планово-адміністративної до ринкової економіки, яка для забезпечення добробуту широких верств населення має бути соціально орієнтованою, вимагає особливої уваги до лібералізації зайнятості на основі розвитку малого підприємництва й бізнесу, ефективної за дохідністю самозайнятості тощо. Лібералізація зайнятості – це процес перерозподілу робочої сили (її мобільності) з неефективного державного до ефективнішого приватного сектору та малого бізнесу, що сприяє гнучкості ринку праці та зниженню рівня безробіття.

Конкурентоздатність будь-якої країни пов'язана не тільки з реформами, що провадяться державою на макrorівні, а й з готовністю та спроможністю населення на мікрорівні підтримувати модернізаційні ініціативи. У даному разі проблема стану та перспектив людського капіталу пов'язується не лише зі знаннями, навичками, кваліфікацією та компетенціями, а й має враховувати суб'єктивні передумови модернізації країни на рівні соціокультурної модернізації. Це стосується, у тому числі, нормативно-ціннісної системи, економічної культури та економічної свідомості, установок, орієнтацій населення щодо процесів розвитку підприємництва в країні. У цьому контексті актуалізується питання взаємодії суб'єктивної мобільності населення за матеріальним становищем зі ставленням та готовністю до підприємницької діяльності.

Фахівці зазначають, що на найбільш важливих етапах соціальних трансформацій у соціумі особливого значення набуває вимір показників соціальної динаміки, що характеризують спрямованість та інтенсивність процесів суспільно-економічних змін та мобільності. При цьому вказується на існуючі обмеження прямого і коректного виміру соціально-економічної стратифі-

кації, які зумовлені специфічними методологічними й методичними проблемами виміру доходів, точністю та достовірністю отриманих даних, невчасними грошовими виплатами, натуроплатою праці, зростанням частки доходів від додаткової зайнятості, самозайнятості, неформальної, зокрема "тіньової" зайнятості.

Виходячи з цього, за відсутності можливостей достовірного виміру доходів з метою оцінки ступеня соціально-економічної диференціації актуалізуються пошуки альтернативних шляхів досліджень на основі використання суб'єктивних не кількісних критеріїв та методів аналізу. Багато дослідників зазначають, що певні характеристики висхідної професійної мобільності, переміщення груп працюючих за матеріальним становищем можна досліджувати за даними суб'єктивної мобільності населення [10–14].

Мета дослідження – визначити особливості взаємодії мобільності населення за матеріальним становищем зі ставленням та готовністю до підприємницької діяльності.

Методика. Задля досягнення зазначеної вище мети здійснено вторинний аналіз результатів низки соціологічних опитувань населення України, зокрема національних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології (ІС) НАН України; опитувань Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка (УІСД) та Центру "Соціальний моніторинг"(ЦСМ) "Моніторинг громадської думки населення України: грудень 2005 р."; "Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р.", здійсненого Державною установою "Інститут економіки та прогнозування НАН України" та ЦСМ; опитувань УІСД/ЦСМ: "Моніторинг громадської думки: грудень 2008 р.; грудень 2009; грудень 2010; грудень 2011; грудень 2012".

Результати дослідження. Соціологічний моніторинг ІС НАН України фіксує стабільне схвальне ставлення населення до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні на рівні 50,9% у 2005 р. (сума відповідей "Цілком схвалюю" та "Скоріше, схвалюю"), 53,8% у 2008 р., 54,4% у 2010 р. та 50,7% у 2012 р. (табл. 1). Тобто, починаючи з 2005 р. більше ніж половина населення України позитивно ставляться до розвитку приватного підприємництва в країні.

Якщо взяти лише крайні протилежні позиції щодо ставлення населення до підприємництва: позитивне (відповідь "цілком схвалюю") і негативне (відповідь "зовсім не схвалюю"), то визначено такі тенденції. Значне і стабільне зростання позитивного ставлення населення до підприємництва відбувалося від 2004-го по 2008 р. і знижувалося у 2010, 2012 рр. Починаючи з 2005 р. крайнє негативне ставлення майже не змінювалося і коливалося на рівні 7,2–7,8%.

У 2005 р. виявили бажання займатися підприємництвом в офіційно встановленому порядку 27% респондентів. Отримані дані опитування населення

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання "Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?", %

	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012
1. Зовсім не схвалюю	9,3	12,2	10,6	7,8	7,8	7,3	7,0	7,2
2. Скоріше, не схвалюю	13,0	10,6	12,7	10,6	11,9	12,2	12,9	13,2
3. Важко сказати, схвалюю чи ні	25,0	28,7	29,5	28,8	22,2	23,9	25,7	25,3
4. Скоріше, схвалюю	25,1	33,0	34,0	34,6	36,0	34,3	35,4	34,2
5. Цілком схвалюю	26,7	15,2	13,2	16,3	18,4	19,5	19,0	16,5
Не відповіли	0,8	0,3	0,1	1,8	3,7	2,8	1,1	3,7
Середній бал	3,5	3,3	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,4

Джерело: за даними національних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України.

у 2012 р.² свідчать, що громадська думка населення майже не змінюється, хоча незначно кількість небажаючих збільшується. Відповідаючи на запитання "Чи хотіли б Ви займатись підприємницькою діяльністю?", 66% респондентів дали негативну відповідь. Щодо готовності населення до підприємницької діяльності або позитивного ставлення до неї, 7% опитаних відповіли, що "Я вже цим займаюся", 3% зазначили, що мають намір цим зайнятися найближчим часом, а 17% обрали відповідь "Цілком ймовірно, що цим можу зайнятися". Тобто, у 2012 р. як і у 2005 р. кількість діючих підприємців і бажаних зайнятися підприємницькою діяльністю (потенційних підприємців) не змінюється і залишається на рівні 27%.

Установки та орієнтації щодо відкриття власної справи значною мірою залежать від матеріального становища населення (оцінка матеріального становища за самовизначенням респондентів). Так, серед опитаних з матеріальним становищем вище середнього бажують створити власне підприємство 23%, середнім – 17%, низьким – 8%, дуже низьким – 4%. Не хочуть за жодних умов займатися підприємництвом 82% серед опитаних, які оцінюють власне матеріальне становище як дуже низьке³.

² Опитування УІСД/ЦСМ "Ваша думка: грудень 2012 р." проводилося 5–15.12.2012 р. в усіх областях України, АР Крим та м. Києві. Всього опитано 2004 респондентів віком від 18 років методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання респондента. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становили 1,34–2,24%.

³ Опитування населення України "Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р.", проведене у вересні 2006 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О.Яременка й Державною установою "Інститут економіки та прогнозування НАН України" як складова НДР "Людський фактор інноваційного розвитку українського суспільства". Опитано 2143 респонденти від 18 років і старших в усіх областях України, АР Крим, м. Києві й Севастополі (у 132 населених пунктах України: 72 містах та 60 селах). Вибіркова сукупність територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками, метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента ("віч-на-віч").

Отже, бідні й незаможні верстви населення переважно обирають пасивну економічну поведінку через низький рівень матеріального становища. На пасивну поведінку спрацьовують і такі чинники, як низький рівень знань, навичок, відсутність певного досвіду, соціального та фінансового капіталу. Та сама тенденція спостережена в російському суспільстві, де близько половини (48%) "бідних" сімей обирають пасивний тип адаптації: обмежують власні потреби до мінімуму, задовольняються тим, що мають, уявляють своє становище як абсолютно безперспективне і сподіваються лише на зовнішню фінансову допомогу. Цей прошарок населення має низькі можливості адаптації до сучасного соціального середовища і за цих умов перебуває в стані очікування та не починає активних дій для поліпшення матеріального становища [15].

Як зазначалося вище, бажання створити власне підприємство та установки на відкриття власної справи залежать від матеріального становища населення. Але, не тільки бажання, а й власні оцінки населенням спроможності займатися підприємницькою діяльністю залежать від матеріального становища людей, тобто значне майнове розшарування, детермінують готовність населення до підприємництва. Простежується чітка закономірність – чим вище добробут соціальної групи, тим вищі оцінки спроможності займатися підприємницькою діяльністю. Відчувають себе цілком спроможними до підприємництва 53% респондентів з високим рівнем матеріального становища, 21% – із середнім, 12% – з нижчим за середнє і тільки 5% з низьким. Й навпаки, рівень неспроможності зростає з 14% у групі з високим рівнем добробуту, до 37% – у групі із середнім, до 53% – у групі з нижче за середнє і до 74% – у групі з низьким рівнем матеріального становища. Отже, значне розшарування і бідність зменшують відчуття спроможності до підприємницької діяльності. Зазначене питання набуває ваги серед населення працездатного віку у зв'язку з низхідними процесами мобільності за матеріальним становищем.

Серед працюючого населення найбільш стабільним протягом 2009–2012 рр. залишається прошарок з матеріальним становищем "нижче за середнє" (на рівні 34–36%). За цей же час оцінили своє матеріальне становище як низьке від 16 до 20% економічно активного населення України. За даними 2011 р., серед працюючого населення 55% віднесли себе до прошарків з низьким і нижче за середній рівнем матеріального становища, а 45% – до групи із середнім і вищим за середній рівнем добробуту. Найменш дохідною групою виявилися працівники промисловості/сільського господарства, котрі віднесли себе до прошарків з низьким і нижче за середній рівнем: сумарно у 2009 р. – 65%, у 2010 – 61%, у 2011 – 58% та у 2012 р. – 59%.

Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становлять 1,28–2,13%. Рівень досягнення респондентів – 75%.

Потоки мобільності за матеріальним становищем, залежно від соціально-трудового статусу мають такі тенденції. Керівники організацій/структурних підрозділів у 2012 р. збільшили свою присутність у верхній страті до 37% та зменшили низькодохідну страту до 3%. Підприємці більш упевнено тримаються в середньодохідному прошарку та збільшили свою присутність у високодохідній страті до 20%. Серед спеціалістів зменшилася низькодохідна страта до 8% та збільшилася високодохідна страта до 13%. Навіть працівники промисловості/сільського господарства та службовці (хоча й меншими темпами) збільшили прошарки з високим і середнім матеріальним становищем та зменшили низькодохідні страти.

За видом зайнятості (наймані працівники державних/приватних підприємств) у 2009–2011 рр. суттєвих відмінностей не виявлено. Майже однаковими темпами в зазначених двох секторах зменшувався прошарок із середнім матеріальним становищем, відбувався перетік до групи працюючих з рівнем матеріального становища "нижче за середнє" (з 34 до 37% у державному секторі, з 38 до 40% у приватному секторі), збільшувався низькодохідний прошарок працюючих (з 20 до 21% у державному секторі, з 15 до 23% у приватному секторі). Проведений у 2012 р. аналіз розподілу за матеріальним становищем працюючого населення країни за соціально-трудовим статусом дозволяє виділити керівників різного рівня та приватних підприємців, бізнесменів, фермерів як групу з найбільш стабільними та більш-менш високими доходами. Сумарно їх оцінки матеріального становища як середнє та вище за середнє у 2012 р. сягали 70%. Найменш дохідними групами виявилися службовці – 55% та працівники промисловості/сільського господарства – 41%. Перебування певних категорій працюючих протягом тривалого часу у низькодохідних прошарках, а також перетікання до низькодохідних груп свідчать про втрату колишніх стійких позицій у певних сегментах зайнятості та зниження реальних доходів.

Самоідентифікація індивідів з певним рівнем соціально-економічної ієрархії, зміни в матеріальному становищі різних професійно-статусних груп протягом 2009–2012 рр. є важливою характеристикою процесів мобільності та соціальної динаміки. Проте, не менш важливим питанням є визначення міжгрупових відмінностей у поведінці, орієнтаціях, оцінках щодо майбутнього життя (очікувана суб'єктивна мобільність), що безпосередньо впливають на успішність адаптації та залучення до підприємницької діяльності.

Встановлено певні розбіжності в оцінках майбутніх переміщень за соціально-трудовим статусом. За даними 2011 р., на загал, серед усього працюючого населення, 92% вважали, що суттєвих змін не відбудеться або добробут зменшиться, а у 2012 р. їх частка зменшилася до 86%. Проте, за період з 2006-го по 2012 р. майже у 3 рази збільшилася кількість тих, хто вважає, що добробут зросте. Найбільші оптимістичні настрої щодо позитив-

ної очікуваної мобільності зафіксовано серед керівного складу – 37% та підприємців – 23% (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання "Оцініть, будь ласка, як зміниться життя Вашої родини (Ваше особисто) через півроку?", %

Соціально-трудоий статус	Очікувана суб'єктивна мобільність на найближчі півроку								
	Суттєвих змін не відбудеться			Добробут зросте			Добробут зменшиться		
	2006	2011	2012	2006	2011	2012	2006	2011	2012
В цілому населення, що має роботу, в тому числі:	44	44	65	5	8	14	51	48	21
керівник організації/ структурного підрозділу	47	49	56	16	14	37	37	37	7
підприємець	47	48	61	18	16	23	35	36	16
спеціаліст	46	47	68	5	7	15	49	46	17
службовець	44	45	66	12	10	13	44	45	21
самозайнятий	43	48	-	14	13	-	43	39	-
працівник промисловості/ сільського господарства	38	44	66	8	6	12	54	50	22
Безробітний	34	36	58	7	6	12	59	58	30

Джерело: дані опитування "Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р.", опитування УІСД/ЦСМ "Думка населення: квітень 2011 р." та "Думка населення: грудень 2012 р."

За даними 2012 р., найменш оптимістично щодо майбутнього зростання добробуту налаштовані працівники промисловості/сільського господарства (50% зазначеної категорії працівників очікують на низхідну мобільність і вважають, що добробут зменшиться, а 6% – що добробут зросте), спеціалісти, серед яких 46% очікують на низхідну мобільність, а 7% – висхідну, та службовці, серед яких 45% очікують на низхідні переміщення. Відтак, працівники з найменшими доходами (промисловості/сільського господарства) відчувають не тільки реальні низхідні переміщення за матеріальним становищем, а й відрізняються більш песимістичними очікуваннями і настроями щодо змін у майбутньому. В цілому працівники промисловості/сільського господарства, службовці і спеціалісти досить низько оцінюють власні шанси на досягнення матеріального успіху та зростання добробуту, що викликає зневіру в успішне пристосування до життя. Хоча необхідно підкреслити, що у 2012 р. ситуація дещо починає виправлятися і серед усіх категорій працюючих зростає позитивна очікувана мобільність за матеріальним становищем.

Суб'єктивна мобільність на найближчі півроку залежить не тільки від соціально-трудоого статусу і виду зайнятості, а й від рівня матеріального становища працівників. Певні групи працюючих, що знаходяться на різних позиціях в ієрархії за матеріальним становищем, володіють неоднаковим рів-

нем впевненості у можливостях просування вгору. Так, найвищі оцінки висхідної мобільності (39%) у 2011 р. та 26% у 2012 р. зазначили респонденти з рівнем матеріального становища вище за середнє.

До них належать насамперед підприємці та керівники організацій/структурних підрозділів. Серед працюючих із середнім рівнем матеріального становища 16% вважають, що в майбутньому добробут зросте, і цей показник на 10% є меншим за високодохідну страту. Очікувана висхідна суб'єктивна мобільність у двох низькодохідних стратах є найнижчою – по 5% у кожній з них у 2006 і 2011 рр. та 6% – у 2012 р. І навпаки, вважають, що в найближчому майбутньому добробут зменшиться, 67% працівників з низьким матеріальним становищем і лише 4% з рівнем вище за середнє. У динаміці від 2006-го по 2012 р. очікувана суб'єктивна мобільність має більш чіткий висхідний тренд у двох групах: із середнім матеріальним становищем та нижчим за середнє. Як свідчать отримані результати, низький рівень матеріального становища є важливою детермінантою очікуваної висхідної суб'єктивної мобільності, що викликає зневіру в можливостях успішного соціально-економічного просування. Відмінності в рівні матеріального добробуту впливають на орієнтації, установки, очікування та самосвідомість людей. Отже, різне соціально-економічне та матеріальне становище детермінує економічну активність працюючого населення, формує різні системи ціннісних орієнтацій людей, впливає на рівень готовності до підприємництва.

За даними опитування у 2012 р., зазначили, що мають намір зайнятися підприємницькою діяльністю найближчим часом, 36% респондентів із середнім рівнем матеріального становища, 35% – з рівнем нижчим за середній і лише 18% – з низьким рівнем. Потенційну готовність зайнятися підприємницькою діяльністю (за відповідями респондентів "цілком ймовірно, що можу цим зайнятися") виявили майже половина (48%) із середнім рівнем матеріального становища, 34% – з рівнем нижчим за середній і лише 11% – з низьким рівнем. Отримані дані свідчать, що рівень готовності до підприємницької діяльності прошарків з низьким рівнем матеріального становища у 4 рази менший у порівнянні з групою із середнім рівнем матеріального становища.

Привертає увагу, що саме прошарок населення із середнім рівнем матеріального становища вказує на те, що потребує поглиблення знань та набуття навичок у сфері підприємництва. Це означає, що зазначена цільова група (за ознакою матеріального стану), як основа формування середнього класу, орієнтована на підвищення рівня знань, навичок, компетенцій у сфері підприємництва як засобу поліпшення конкурентоспроможності на ринку праці.

Встановлено, що умовний середній клас (ті, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу) більш позитивно ставиться до розвитку приват-

ного підприємництва (бізнесу) в Україні. Серед них 35% цілком схвалюють розвиток приватного підприємництва, тоді як серед усього економічно активного населення таких виявилось 25%. Більш того, серед тих, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу, 47% дали ствердну відповідь "Так" щодо бажання відкрити власну справу, тоді як серед усього економічно активного населення – 36%. Це свідчить про існуючий в країні суттєвий потенціал умовного середнього класу щодо залучення до малого та середнього бізнесу.

За результатами проведених досліджень встановлено, що середній клас демонструє й більшу економічну активність. Вона виявляється в більш високих показниках зайнятості й менших масштабах безробіття. Хоча, наприклад, більшість представників російського середнього класу акумулюється в прошарку найманих працівників, все ж таки середній клас, порівняно з представниками інших соціальних груп, більшою мірою віддає перевагу підприємницькій діяльності і через це частіше досягає соціально-економічної успішності та економічної заможності. За оцінками фахівців, у середньому класі значно більше підприємців (власників малого та середнього бізнесу), ніж у решті соціально-економічних груп (близько 10% проти 3%) [16].

У цьому зв'язку актуальним постає питання взаємодії суб'єктивної мобільності за матеріальним становищем та рівнем готовності населення до підприємництва. Результати проведеного дослідження в Україні у 2012 р. визначили три групи економічно активного населення: з очікуваною висхідною мобільністю (з ОВМ) – 14%, очікуваною низхідною мобільністю (з ОНМ) – 21% та очікуваною нульовою мобільністю або імобільністю (з ОІМ) – 65%, що дозволяє провести аналіз за зазначеними групами щодо поведінки на ринку праці та спроможності й готовності до підприємництва. Так, у групі з ОВМ 37% респондентів зазначили, що мають намір найближчим часом зайнятися підприємництвом, тоді як у прошарку з ОНМ – лише 10%. Й навпаки, серед респондентів з ОНМ 25% впевнено відповіли, що підприємництвом займатися не будуть, тоді як у групі з ОВМ таких виявилось 11%. Отже, очікувана низхідна мобільність знижує рівень готовності населення до підприємництва.

Найбільшим оптимізмом щодо висхідної мобільності за матеріальним становищем та одночасно високим рівнем готовності до підприємництва відрізняються молоді люди. Так, за даними опитування 2012 р., 45% молодих людей у віці 18–35 років зазначили, що в найближчі півроку добробут зросте (у віці від 36 до 50 років – 28% та старші за 51 рік – 27%), а 65% молоді відповіли, що мають намір найближчим часом зайнятися підприємництвом. Отже, молоді частіше за інші верстви населення із сподіванням дивляться в майбутнє й розглядають підприємницьку діяльність як соціально-економічний ліфт. Впевнені, що майбутньому житті підприєм-

ництвом не будуть займатися, 17% молоді та 64% населення у віці від 51 року і старші.

Рівень потенційної готовності займатися підприємницькою діяльністю серед молоді був завжди вищим за решту населення. За даними попереднього опитування⁴, проведеного у квітні 2010 р. серед молоді у віці 15–35 років, 5% зазначили, що вже є підприємцями, 6% підкреслили, що тяжіють до підприємництва і найближчим часом, скоріше за все, стануть підприємцями, а 41% зазначили, що бажають відкрити власний бізнес, але заважають різні обставини. Отже, загалом 52% молоді у віці 15–35 років позитивно ставляться до підприємництва і вже є підприємцями або бажають відкрити власний бізнес. З-поміж основних чинників, що заважають організувати власну справу або створити власне підприємство, молодь зазначила такі причини: 74% вказали на відсутність первинного капіталу та недоступність кредиту; 32% – на складну економічну та політичну ситуацію; 29% – на високі податки; 19% – на бюрократичні перепони; 18% – на недостатній рівень освіти; по 7% – на нестачу здібностей лідера та відсутність можливостей вигідного збуту продукції; а 5% зазначили протидію керівників різного рівня (за умовами опитування респонденти могли обрати не більше трьох варіантів відповіді). Результати досліджень свідчать, що основні перешкоди розвитку підприємництва молоді вбачає в ускладненні доступу малого бізнесу до фінансових ресурсів, нестабільній, складній ситуації в країні та високому податковому навантаженні.

Якщо брати в цілому економічно активне населення України, а не лише молоді, то в групі з очікуваною низхідною мобільністю переважають такі причини, що заважають розвитку підприємницької активності. Перший чинник – це несприятлива економічна ситуація, нестабільність у країні, другий – недосконалість законодавства й високі податки і третій – відсутність стартового капіталу, нестача грошей. У групі з очікуваною висхідною мобільністю спрацьовують дещо інші причини: відсутність надійного партнера і хороших найманих працівників, нестача внутрішньої впевненості та висока конкуренція, недостатність знань і досвіду. Таким чином, встановлено, що економічно активне населення з низхідною мобільністю пов'язує перешкоди для розвитку підприємництва з економічними, фінансовими й законодавчими чинниками, а з висхідною мобільністю – вбачають бар'єри у відсутності власної впевненості, знань, досвіду та нестачі найманих кваліфікованих працівників і надійних партнерів.

Існування зв'язку між типами мобільності (висхідна/низхідна), готовністю населення до підприємництва та наявністю фінансових ресурсів для відкриття і здійснення підприємницької діяльності підтверджується відповідями

⁴ Соціологічне дослідження за темою "Демографічна складова молодіжної політики", проведене у квітні 2010 р. УІСД/ЦСМ на замовлення Громадської організації "Український центр соціальних реформ". Усього опитано 1812 респондентів віком від 15 до 35 років.

респондентів на запитання: "Які негативні прояви стану економіки України Ваша родина відчувала протягом 2012 року?". Респонденти з низхідною мобільністю за матеріальним становищем частіше за групу з висхідною вказали на зростання цін і тарифів, втрату частини своїх заощаджень, неможливість зняти гроші з депозиту або отримати кредит та складнощі із виплатою взятого кредиту. Очікувана висхідна або низхідна мобільність впливають також на уявлення людей стосовно перспектив розвитку економіки в цілому (ринкова/планова економіка), на орієнтації щодо роботи на підприємствах державного/приватного секторів, у тому числі в підприємницькій діяльності. Респонденти з низхідною мобільністю за матеріальним становищем удвічі частіше за групу з висхідною дотримуються думки, що країна краще розвивається, якщо більша частина підприємств перебуває в державній власності. А за умов існування пропозиції двох однакових робіт (за змістом праці, графіком роботи, розміром заробітної плати, соціальними гарантіями на державному або приватному підприємстві) вони віддають перевагу роботі в державному секторі (у групі з низхідною мобільністю 26% респондентів орієнтуються на державне підприємство, а в групі з висхідною – 12%).

Висновки, пропозиції

Соціологічний моніторинг українського соціуму фіксує стабільне схвальне ставлення населення до розвитку приватного підприємництва на рівні 51–54%. Стійке зростання позитивного ставлення населення до підприємництва відбувалося від 2004-го по 2008 р., тобто до початку прояву кризових явищ. В офіційно встановленому порядку бажали займатися підприємницькою діяльністю як у 2005 р., так і у 2012 р. лише 27% респондентів, а решта орієнтувались на роботу в "тіні".

Установки та орієнтації щодо відкриття власної справи, а також оцінки спроможності займатися підприємницькою діяльністю значною мірою залежать від рівня матеріального становища населення. Потенційна готовність створити власне підприємство, відкрити свою справу серед бідних прошарків у 5 разів нижча за групу з матеріальним становищем вище за середнє та в 4 рази – із середнім рівнем добробуту. Бідний прошарок має низькі можливості адаптації до сучасного соціального середовища і за цих умов перебуває в стані очікування та не починає активних дій задля поліпшення добробуту. Встановлено, що чим вищий добробут соціальної групи, тим вищі оцінки спроможності займатися підприємницькою діяльністю. Зазначене питання набуває ваги серед населення працездатного віку у зв'язку з низхідними процесами мобільності за матеріальним становищем.

Працююче населення з найменшими доходами (працівники промисловості/сільського господарства та службовці) відчують не тільки реальні низхідні переміщення за матеріальним становищем, а й відрізняються більш песимістичними очікуваннями і настроями щодо змін у майбутньому. В цілому працівники промисловості/сільського господарства, службовці і спеціа-

лісти досить низько оцінюють власні шанси на досягнення матеріального успіху та зростання добробуту, що викликає зневіру в успішне пристосування до життя. Певні групи працюючих, що знаходяться на різних позиціях в ієрархії за матеріальним становищем, володіють неоднаковим рівнем впевненості в можливостях просування вгору. Так, найвищі оцінки висхідної мобільності (39% у 2011 р. та 26% у 2012 р.) зазначили респонденти з рівнем матеріального становища вище за середнє. Різне соціально-економічне та матеріальне становище детермінує економічну активність працюючого населення, формує різні системи ціннісних орієнтацій людей, впливає на рівень готовності до підприємництва. Очікувана висхідна або низхідна мобільність впливають на уявлення людей стосовно перспектив розвитку економіки в цілому (ринкова/планова економіка), на орієнтації щодо роботи на підприємствах державного/приватного секторів, у тому числі шляхом залучення до підприємницької діяльності.

Визначені процеси суб'єктивної мобільності за матеріальним становищем, особливості адаптації до життя та сприйняття населенням поглиблення майнового розшарування вимагають передусім таких кроків у соціально-економічній політиці:

- вдосконалення соціально-трудових відносин, що включає поглиблення процесу легалізації зайнятості, створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу, зниження прихованого безробіття, розвиток інституту соціального партнерства;
- розвиток інноваційного виробничого потенціалу, що генерує нові ефективні робочі місця, інтенсифікацію виробництва і підвищення продуктивності праці, формування якісно нової робочої сили;
- розвиток і модернізація всіх рівнів і форм професійного навчання, орієнтованого на запит інноваційної економіки і потреби сучасного ринку праці;
- розвиток інститутів ринку праці та сприяння висхідній трудовій мобільності працівників.

Науковцями зазначається, що потрібно активізувати створення та оптимізувати функціонування професійних асоціацій і союзів підприємців малого і середнього бізнесу як виразників соціально-групових інтересів. Загальні групові інтереси підприємців малого і середнього бізнесу полягають: у прозорому характері відносин власності та формалізації права власності; боротьбі з корупцією у сфері регуляції економічної діяльності та створенні сприятливого інвестиційного клімату; зменшенні податкового навантаження на бізнес та покращенні системи соціального забезпечення [17, с. 260–271]. Нагальним стає питання створення системи моніторингу реалізації державних, регіональних та галузевих програм підтримки підприємництва та моніторингу умов ведення бізнесу (включаючи умови входження у підприємницьку діяльність та виходу з неї).

1. *Полтерович В.* Стратегии модернизации, институты и коалиции / В. Полтерович // Вопр. экономики. – 2008. – № 4. – С. 4–24.
2. *Диба М.* Економічна політика держави як механізм узгодження суспільних інтересів / М. Диба, О. Комяков // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 92–95.
3. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. П. Ватаманюка. – Львів : "Новий світ – 2000", 2005. – 648 с.
4. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
5. *Іващенко О.* Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей / О. Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 60–70.
6. *Матвеев С.О.* Економічна соціологія / С. О. Матвеев, Л. І. Лясота. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2006. – 184 с.
7. *Чернецький Ю.* Концептуальні напрацювання "нової економічної соціології" / Ю. Чернецький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 51–62.
8. *Балакірева О.М.* Соціально-трудовий статус та розшарування за доходами як детермінанти соціального самопочуття та економічної поведінки населення України / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 1. – С. 111–129.
9. *Балакірева О.М.* Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 2. – С. 7–23.
10. *Богомолова Т.С.* Мобільність населення по матеріальному положенню: суб'єктивний аспект [Електронний ресурс] / Т.С. Богомолова, В.С. Тапилина // Экономическая социология. – 1998. – С. 28–37. – Доступний з : <http://ecsocman.edu.ru/data/527/686/1217/003.BOGOMOLOVA.pdf>
11. *Анурин В.Ф.* Проблема эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности / В.Ф. Анурин // Социол. исслед. – 1993. – № 4. – С. 87–96.
12. *Громова Р.Г.* Социальная мобильность в России: 1985–1993 годы / Р.Г. Громова // Социол. журн. – 1998. – № 1–2. – С. 18–32.
13. *Тихонова Н.Е.* Феномен социальной эксклюзии в условиях России / Н.Е. Тихонова // Мир России. – 2003. – № 1. – С. 36–84.
14. *Косова Л.Б.* Три меры времени или динамика субъективных оценок статуса / Л.Б. Косова // Вестник общественного мнения. – 2006. – № 2 (82). – С. 25–31.
15. *Бондаренко Н.* Особенности адаптации бедных и состоятельных семей / Н. Бондаренко // Вестник общественного мнения. – 2006. – № 1 (81). – С. 54.
16. *Гонтмахер Е.* Средний класс и российская модернизация [Електронний ресурс] / Е. Гонтмахер, Л. Григорьев, Т. Малева. – Режим доступу : <http://www.riocenter.ru/ru/news/analytics/248>.
17. *Лавріненко Н.* Професійні асоціації підприємців малого і середнього бізнесу як інструмент захисту класових інтересів / Н. Лавріненко // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України. – 2012. – 660 с.

Транслітерований список джерел

1. Polterovich V. Strategii modernizacii, instituty i koalicii / V. Polterovich // Vopr. jekonomiki. – 2008. – № 4. – S. 4–24.
2. Dyba M. Ekonomichna polityka derzhavy jak mehanizm uzgodzhennja suspil'nyh interesiv / M.Dyba, O.Komjakov // Ekonomist. – 2000. – № 1. – S. 92–95. [in Ukrainian]
3. Instytucijni zasady formuvannja ekonomichnoi' systemy Ukrai'ny: teorija i praktyka / za red. Z. P. Vatamanjuka. – L'viv : "Novyj svit – 2000", 2005 – 648 s. [in Ukrainian]
4. Nort D. Instytucii', instytucijna zmina ta funkcionuvannja ekonomiky / D. Nort. – K. : Osnovy, 2000. – 198 s. [in Ukrainian]
5. Ivashhenko O. Novyj instyucionalizm v ekonomichnij sociologii': teoretychni pidvalyny doslidnyč'kyh mozhlyvostej / O. Ivashhenko // Sociologija: teorija, metody, marketyng. – 2003. – № 1. – S. 60–70. [in Ukrainian]
6. Matvjejev S.O. Ekonomichna sociologija. / S.O. Matvjejev, L.I. Ljasota. – Sumy : VTD "Universytets'ka knyga", 2006. – 184 s. [in Ukrainian]
7. Chernec'kyj Ju. Konceptual'ni napracjuvannja "novoi' ekonomichnoi' sociologii'" / Ju. Chernec'kyj // Sociologija: teorija, metody, marketyng. – 2006. – № 1. – S. 51–62. [in Ukrainian]
8. Balakirjeva O.M. Social'no-trudovyj status ta rozsharuvannja za dohodamy jak determinanty social'nogo samopochuttja ta ekonomichnoi' povedinky naseleennja Ukrai'ny / O.M. Balakirjeva, A.M. Nour // Ekonomika i prognozuvannja. – 2010. – № 1. – S. 111–129. [in Ukrainian]
9. Balakirjeva O.M. Rozvytok pidpryjemnyctva v Ukrai'ni: instytucijne seredovysshhe ta gromads'ka dumka naseleennja / O.M. Balakirjeva, A.M. Nour // Ekonomika i prognozuvannja. – 2008. – № 2. – S. 7–23. [in Ukrainian]
10. Bogomolova T.S. Mobil'nost' naseleennja po material'nomu polozheniju: sub#ektivnyj aspekt [Elektronnij resurs] / T.S. Bogomolova, V.S. Tapilina // Jekonomicheskaja sociologija. – 1998. – S. 28–37. – Dostupnij z: <http://ecsocman.edu.ru/data/527/686/1217/003.BOGOMOLOVA.pdf> [in Russian]
11. Anurin V.F. Problema jempiricheskogo izmerenija social'noj stratifikacii i social'noj mobil'nosti / V.F. Anurin // Sociol. issled. – 1993. – № 4. – S. 87–96. [in Russian]
12. Gromova R.G. Social'naja mobil'nost' v Rossii: 1985–1993 gody / R.G.Gromova // Sociol. zhurn. 1998. № 1–2. – S. 18–32. [in Russian]
13. Tihonova N.E. Fenomen social'noj jekskljuziii v uslovijah Rossii / N.E.Tihonova // Mir Rossii. – 2003. – № 1. – S. 36–84. [in Russian]
14. Kosova L.B. Tri mery vremeni ili dinamika sub#ektivnyh ocenok statusa / L.B. Kosova // Vestnik obshhestvennogo mnenija. – 2006. – № 2 (82). – S. 25–31. [in Russian]
15. Bondarenko N. Osobennosti adaptacii bednyh i sostojatel'nyh semej / N. Bondarenko // Vestnik obshhestvennogo mnenija. – 2006. – № 1 (81). – S. 54. [in Russian]
16. Gontmaher E. Srednij klass i rossijskaja modernizacija / E. Gontmaher L. Grigor'ev, T. Maleva [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.riocenter.ru/ru/news/ analytics/248> [in Russian]
17. Lavrinenko N. Profesijni asociacii' pidpryjemciv malogo i seredn'ogo biznesu jak instrument zahystu klasovyh interesiv / N. Lavrinenko // Ukrai'ns'ke suspil'stvo 1992–2012. Stan ta dynamika zmin. Sociologichnyj monitoryng / za red. V. Vorony, M. Shul'gy. – K. : In-t sociologii' NAN Ukrai'ny. – 2012. – 660 s. [in Ukrainian]

Отримано 15.04.13

A. M. Ноур, канд. пед. наук

**ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МОБИЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ
В ЗАВИСИМОСТИ ОТ МАТЕРИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ С ОТНОШЕНИЕМ
И ГОТОВНОСТЬЮ К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Определена специфика потоков мобильности работающего населения в зависимости от материального положения, социально-трудового статуса. Проанализированы предпринимательский потенциал украинского общества, уровень готовности экономически активного населения к предпринимательству в зависимости от уровня благосостояния и материального положения семьи. Определены особенности взаимосвязи мобильности населения за материальным положением с отношением и готовностью к предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: мобильность, зависимость от материального положения, отношение и готовность к предпринимательству, взаимосвязь.

A. M. Nour, candidate of pedagogical sciences

**THE PECULIARITIES OF INTERACTION OF POPULATION
MOBILITY BY FINANCIAL POSITION WITH THE ATTITUDE AND
READINESS FOR BUSINESS**

Defined the specificity of mobility flows of the working population by financial position, depending on the social and employment status. Been analyzed entrepreneurial potential of Ukrainian society, the level of readiness of the economically active population to the entrepreneurship depending on the level of well-being and financial situation of the family. The peculiarities of interaction of population mobility by financial position with the attitude and readiness for business is defined.

Key words: mobility in financial position, attitude and readiness for entrepreneurship, interaction.